

WSTĘP

Życie społeczne każdego narodu poprzez swoje różnego rodzaju uwarunkowania zawsze odnosi się do najnowszej historii. Rozważając jego ewolucję można zauważyć i porównać, jak konkretne systemy wpływają na jego byt. Gdy rozpoczyna się analizę, to wówczas odsłaniają się braki tych systemów. Zapewne z perspektywy 20. lat drogi dochodzenia do demokracji ludziom tzw. przełomu systemów łatwiej przyjdzie przekonać się o tym, jak fałszywą była wizja budowania swoistego rajy na ziemi. Utopia systemu totalitarnego, który trawił społeczeństwa przez czterdzieści kilka lat ujawniła się w każdym państwie Europy Środkowo-Wschodniej, ale w odmienny sposób, więc w związku z tym przychodzi zauważyć specyfikę stawiania oporu temu, co miało być niezmiennie – po prostu „na wieczne czasy”.

W Czechosłowacji to „Praska Wiosna stała się początkiem próby przełamania tego, co miało być niezmiennie”, a charakterystycznym jej rysem było zdobywanie samoświadomości obywatelskiej. Jednak te obywatelskie starania w 1968 roku zostały zdławione przez „pomoc braterską” sąsiadujących państw Układu Warszawskiego. I wszyscy wiemy, na jaką drogę zostały skierowane reformy. Starania władz Czechosłowacji w celu zabezpieczenia „obywatelskiego spokoju” stały się priorytetem. Co ciekawe, ten smutny okres historii narodu, należy dodać, że nie tylko czechosłowackiego, naznaczony był budzeniem się świadomości politycznej. Działo się tak dzięki ludziom, którym odwaga nie pozwalała godzić się w swoim sumieniu z kształtowaniem życia społecznego według wzorców totalitarnych. Z łatwością przychodzi również zauważyć, że świeży powiew wolności przedzierał się przez pozorowaną „politykę spokoju” i docierał do coraz szerszych kręgów społecznych.

Zmiany systemowe, jakie nastąpiły po 1989 roku, wywołują u wielu pytanie; czy demokratyczny sposób uporządkowania życia społecznego jest automatycznie dobry; czy nie gaśnie w nim zbyt szybko zapał ludzi do działania na rzecz dobra wspólnego, jakim jest rodzina, naród i ojczyzna? Czego trzeba nauczyć człowieka, żeby mógł żyć godnie i swobodnie, aby nie zagubić tak mało i tak dużo, to znaczy samego siebie? Zapewne dla wielu ludzi odnowa życia społecznego może być sprowadzona wyłącznie do zmian systemowych i z nią związanych przemian politycznych,

ekonomicznych, gospodarczych, kulturowych i innych. Nie ulega wątpliwości, że takie zmiany są konieczne, mając na uwadze zwłaszcza system totalitarny, który nie daje o sobie zapomnieć, ale konsekwencje utrwalonych błędów, pomimo panującej już demokracji, musimy ciągle ponosić. Dlatego nasuwa się pytanie; czy zmiany demokratycznego systemu, niejako automatycznie, zagwarantowały życie dobre, bezpieczne i sprawiedliwe?

O tym, jak życie społeczne boryka się z różnymi trudnościami, które stają się wyzwaniem do przemian społecznych na jego płaszczyznach, nie trzeba długo się zastanawiać. Wieloaspektowy charakter zagrożeń życia społecznego odsłania jednocześnie wszelkie sposoby dochodzenia do jego naprawy, gdzie człowiek miałby odnaleźć swoje konkretne miejsce i zadanie. Dlatego podjęto temat tej publikacji *Wezwanie do odnowy moralnej życia społecznego w wypowiedziach Václava Havla*, by bliżej poznać człowieka, który wywarł niemały wpływ na kształt życia społecznego nie tylko w byłej Czechosłowacji, ale także w odrodzonych Czechach. W uzasadnieniu podjętego tematu opracowania należy postawić tezę, że wezwanie do odnowy życia społecznego musi posiadać charakter głęboko moralny. To właśnie w perspektywie moralnej poszczególne sektory życia społecznego mogą odnaleźć wspólny mianownik, dzięki któremu życie w społeczeństwie nie będzie przybierać charakteru totalitarnego, ale będzie służyć rozwojowi zarówno jednostek, jak i całego społeczeństwa. Owo wezwanie do odnowy życia społecznego zostanie przedstawione na kanwie przemówień i dzieł Václava Havla, który należy do znaczących humanistów przełomu XX i XXI wieku, gdzie podejmował walkę o kształt życia społecznego, prowadzącą do przemian tego życia, także o charakterze politycznym. Dlatego za początek odczytywania owego wezwania do odnowy moralnej życia społecznego został wybrany 1968 rok, który zapisał się mocnym akcentem nie tylko w życiu Havla, ale również w historii narodu, z którego się wywodzi. Z kalendarium Havla owego roku można odnotować znaczące zmiany; jeszcze przed sierpniową inwazją opuścił, z własnej inicjatywy, miejsce dramaturga *Teatru Na zabradli*. Od 21 do 27 sierpnia udzielał się w libereckim krajowym studiu radia, biorąc udział w transmisjach wolnej czechosłowackiej rozgłośni, pisząc codziennie komentarze odnoszące się do sytuacji w kraju. Trzeba dodać, że rosyjska tzw. „Biała księga” zaatakowała Havla za artykuł mówiący o funkcji opozycji w systemie demokratycznym¹.

Václav Havel był znany wcześniej głównie jako dramaturg, eseista i publicysta. Urodził się 5 października 1936 roku w Pradze, w rodzinie inżyniera budowlanego i przedsiębiorcy. Nie miał możliwości studiowania tego, co sobie życzył, więc ukończył szkołę, gdzie zdobył zawód laboranta chemicznego, a maturę zdał zaocznie. Później pracował w teatrze jako technik, asystent reżysera i dramaturg.

¹ Por. Do różnych stran. Eseje a články z let 1983-1989. Uspořádal Vilém Prečan. Red. E. Lorencová. Praha 1990 s. 492-493.

Od dwudziestego roku życia publikował w teatralnych i literackich czasopismach. W wieku 31 lat mógł swobodnie studiować dramaturgię na teatralnym fakultecie². Rzekomo bardzo niewygodnej kombinacji, czyli burżuazyjnego pochodzenia z życiem w komunistycznym państwie, Havel zawdzięcza to, że miał możliwość „*od samego początku widzieć świat tak mówiąc ‘oddolnie’ mianowicie taki, jaki w rzeczywistości jest*”, co uważał, „*że mu pomogło wystrzegać się różnych możliwych iluzji albo zmystyfikowanych wyobraźni*”³. W latach siedemdziesiątych uniemożliwiono mu pracę w teatrze, ale pomimo tego, że pracował jako robotnik, to zajmował się w pełni pracą pisarską. W swoim otwartym liście do Gustava Husáka w 1975 roku wskazał na moralne nieuporządkowanie życia społecznego i jego przyczyny. Wspólnie z filozofem Janem Patočkou i byłym ministrem spraw zagranicznych Jiřím Hájkem był pierwszym rzecznikiem *Karty 77* i autorem jej deklaracji⁴. Za swoją odpowiedzialną obywatelską postawę był kilkakrotnie uwięziony. Warto zaznaczyć, że zrezygnował z warunkowego zwolnienia, by wyemigrować. Warto też podkreślić, że już wtedy zarysował pewną wizję odnowy życia społecznego w Czechosłowacji. Kiedy przegląda się poszczególne wydarzenia z życia Havla, to nasuwa się przekonanie, że jego bardzo trudne doświadczenia życiowe były jednocześnie dla niego ubogaceniem, nie tylko dla jego nieustraszonego zaangażowania w sprawy życia społecznego, ale spowodowały dowartościowanie – zwłaszcza poza granicami – jego działalności dramatopisarskiej. Za swoją literacką działalność i społeczną dzielność otrzymał wiele zagranicznych nagród⁵.

Znamienną szansą zaangażowania Havla w sprawy społeczne był w Czechosłowacji listopad 1989 roku, kiedy to zaproponowano mu, aby kandydował na funkcję prezydenta. Sam uznał to za „*absurdalny żart*”, gdyż będąc całe życie w konfrontacji wobec władzy, nigdy, nawet przez chwilę, nie myślał o przyjęciu jakiegokolwiek funkcji politycznej. Jednak w niespełna miesiąc później, gdy została wobec niego wypowiedziana ta „*szokująca propozycja*”, był już jednomyślnie wybrany na prezydenta Czech. Wówczas stwierdził, że „*mnie na szczyty państwa wyniosła rewolucja*”⁶. Właśnie w tym miejscu trzeba zaznaczyć, że Havel należy do tych ludzi, którym była dana szansa spróbować urzeczywistnić to wezwanie do odnowy życia społecznego, do którego wcześniej wzywał, a które mógł zrealizować przez swoją pozycję. Cechą charakterystyczną jego prezydentury jest to, że sam uczestnicząc w sprawowaniu

² Por. Dálkový výslech – tylna okładka książki.

³ „*od samého začátku vidět svět tak říkajíc ‘zdola’ , totiž takový, jaký skutečně je, což mi pomohlo vyvarovat se různých eventuálních iluzí nebo mystifikovaných představ*”. V. Havel. *O lidskou identitu. Úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969-1979*. Třetí vydání je 5. svazkem nakladatelství A. Tomskéhoho Rozmluvy. Praha 1990 s. 12.

⁴ Por. Tamże.

⁵ Por. Dálkový výslech (wykaz nagród niekiedy zamieszczają kolejne książki).

⁶ „*že mne do čela státu vynesla revoluce*”. V. Havel. *Letní přemítání*. Praha 1991 s. 7.

władzy, dostrzegając, także w okresie transformacji, pewne niebezpieczeństwa i trudności. Miał świadomość, że ta odnowa idzie niekiedy w niewłaściwym kierunku. Dlatego jako wrażliwy humanista, zwracający uwagę na fundament moralny życia społecznego, nie szczędził krytycznych uwag pod adresem niektórych, rzekomych kierunków odnowy.

Bardzo interesujące może się okazać przyjrzenie się temu niezwykłemu, przełomowemu etapowi, który przechodziła cała Europa Środkowo-Wschodnia, ale z perspektywy krytycznego spojrzenia Václava Havla. Wydaje się też, że pewne jego uwagi mogą być pomocne w odczytaniu kolejnych kierunków przemiany i kształtowania życia społecznego, i to nie tylko w Czechach, ale także w krajach, które wyzwalały się z sytemu totalitarnego, jakim był komunizm. W tym celu zostaną wykorzystane dzieła Havla zarówno napisane przez niego w czasach komunizmu, jak i przemówienia prezydenckie, które będą w niniejszej książce ujęte w trojaki sposób. W opracowaniu okresu komunistycznej twórczości Havla korzystano z – jak się wydaje – najważniejszych pozycji książkowych: *O lidskou identitu. Úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969-1979. Třetí vydání je 5. svazkem nakladatelství A. Tomského Rozmluvy. Praha 1990; Dopisy Olze. Červen 1979-září 1982 /samizdat/. Brno 1990; Do různých stran. Eseje a články z let 1983-1989. Uspořádal Vilém Prečan. Red. E. Lorencová. Praha 1990; Moc bezmocných. Edice Archy jako 2. svazek. Red. E. Lorencová. Praha 1990. Przemówienia prezydenckie z lat 1990-1996 zostały opublikowane w książkach, które są powszechnie dostępne: *Projevy leden-červen 1990. Red. I. Daňková. Praha 1990; Vážení občané, (projevy červenec 1990-červenec 1992). Red. D. Kubálek, G. Tomíšková. Praha 1992; V. Havel 94. Red. I. Beránek. Praha-Litomyšl 1995; V. Havel 95. Red. I. Beránek. Praha-Litomyšl 1996; V. Havel 96. Red. I. Beránek. Praha-Litomyšl 1997. Natomiast większość przemówień prezydenta Havla z lat 1997-2000 zostało przesłane autorce tej publikacji z Kancelarii prezydenta. Nie są to wszystkie przemówienia Havla z tego okresu, ale ich większość, gdyż na prośbę autorki zostały wybrane te, które mają związek z odnową moralną życia społecznego. Ten rodzaj źródła jest zatem dostępny w formie maszynopisu albo na dyskietce, ale stanowi cenny materiał źródłowy. Pozostałe wypowiedzi od 2001 roku do 2005 roku zostały zaczerpnięte z Internetu. Zostaną także wykorzystane różne opracowania autorów, dotyczące osoby i twórczości Havla.**

Warto zaznaczyć, że istnieją publikacje na temat osoby i działalności V. Havla, ale brakuje wyraźnej analizy twórczości Havla na temat moralnych aspektów odnowy życia społecznego. Trzeba również zaznaczyć, że próba spojrzenia na odnowę moralną życia społecznego zostanie przedstawiona z perspektywy nauczania społecznego Kościoła katolickiego, gdyż Kościół w tym okresie wskazywał pewne kierunki oczekiwanej odnowy życia społecznego. Chociaż Havel nie odwołuje się wprost do katolickiej nauki społecznej, to jednak nawiązywał do nauczania Kościoła,

a szczególnie do pielgrzymek Papieża Jana Pawła II do kraju i potrafił w nich odczytać główną inspirację przemiany życia indywidualnego i społecznego.

W niniejszej publikacji posłużono się metodą analityczno-syntetyczną. Poddano analizie liczne wypowiedzi Havla na konkretne zagadnienia, a następnie dokonano syntezy tych zagadnień. Niektóre partie rozprawy mają charakter historyczny, gdyż należało odróżnić, ale i powiązać wypowiedzi Havla z okresu komunistycznego Czechosłowacji, z tymi, które głosił jako prezydent Czech. Dokonywanej syntezie poglądów Havla towarzyszyła niekiedy próba ich oceny w świetle społecznego nauczania Kościoła. Wezwanie do odnowy moralnej życia społecznego w ujęciu Havla zostanie przedstawione w trzech częściach, z których każdy posiada trzy paragrafy. Najpierw zostanie przybliżana tematyka zagrożeń życia społecznego, potem wizja odnowy życia społecznego i wreszcie drogi i sposoby tejże odnowy życia społecznego w wypowiedziach Havla. Natomiast ukazanie różnych przejawów kryzysu społecznego odsłoni również prawdę o naruszeniu godności ludzkiej w życiu społecznym, w relacjach kształtujących obraz życia społecznego. Ten przejaw niszczenia ludzkiej godności, w poszczególnych aspektach życia społecznego, ukaże w końcu podstawowe źródło zagrożenia godności ludzkiej, jakim jest kryzys moralny. Tak naprawdę, to nie chodzi tylko o kryzys polityczny, gospodarczy, kulturalny czy inny, bo te formy kryzysu na płaszczyźnie ogólnospołecznej są jedynie pochodnymi zasadniczego kryzysu – kryzysu moralnego. Warto przyjrzeć się różnorodnym przejawom i przyczynom kryzysu moralnego, który miał miejsce w systemie komunistycznym, jak też ujawnia się w proponowanym systemie demokratycznym.

Warto podkreślić, że odnowa życia społecznego jest nie tylko odnową mającą charakter przemian struktur społecznych, przemian pewnego porządku czy ładu społecznego, ale wymaga uwzględnienia wskazań moralnych. Część druga przedstawi wizję odnowy życia społecznego, jaką prezentował V. Havel. W kontekście wcześniejszych rozważań należy najpierw zarysować wizję odnowy życia społecznego w oparciu o poszanowanie godności ludzkiej. To centralne zagadnienie zostanie szerzej pokazane w odniesieniu do kwestii nowej kultury życia społecznego, gdzie zostanie położony akcent bardziej na wymiar społeczny. Dostyc szerokie omawianie kwestii nowej kultury nie będzie wyłącznie dotyczyć instytucji zajmujących się kulturą, w ścisłym tego słowa znaczeniu, co raczej zostanie podjęta próba pokazania upowszechniania kultury w życiu instytucjonalnym. Wizja odnowy życia społecznego w oparciu o poszanowanie godności ludzkiej i nową kulturę życia społecznego, zostanie dopełniona wizją ładu moralnego w całości życia społecznego. Warto zaznaczyć, że kształtowanie ładu w życiu społecznym należy ukazać w odniesieniu – według Havla – do „*generalnego porządku egzystencji*”, co właściwie jest odpowiednikiem porządku moralnego, i który jednocześnie potrzebuje autentycznego odniesienia do wartości. Dla zobiektywizowania i właściwej oceny wizji ładu moralnego według Havla należy ukazać go w odniesieniu do „czworoboku” Janowego,

który jest elementem społecznego nauczania Kościoła. Chodzi tu o zaprezentowane w encyklice „Pacem in terris” Jana XXIII cztery filary życia i pokoju społecznego (także w skali międzynarodowej): prawdę i wolność oraz sprawiedliwość i miłość (miłość społeczną – solidarność).

Nawiązaniem do wizji odnowy życia społecznego będą wskazane niektóre drogi i sposoby tej odnowy. To zagadnienie stanie się przedmiotem trzeciego rozdziału pracy. Zasadniczą reakcją na zagrożenia godności ludzkiej będzie wezwanie do odpowiedzialności. Postawa odpowiedzialności jest też przejawem poszanowania i spełnienia ludzkiej godności. Kolejne paragrafy będą analogicznie, jak w poprzednich rozdziałach, przybliżać ten aspekt bardziej w wymiarze społecznym. Odpowiedzialność za właściwy kształt życia społecznego dotyczy wielu społeczności, które tworzą strukturę życia publicznego, i do których należy człowiek. Postawa odpowiedzialności dotyczy nade wszystko najmniejszej komórki życia społecznego, jaką jest rodzina. Natomiast poprzez wychowanie w rodzinie do odpowiedzialności przyjdzie ukazać wchodzenie człowieka w szersze kręgi życia społecznego, między innymi w małe ugrupowania społeczne, budowanie społeczeństwa obywatelskiego, nie wykluczając także niektórych relacji społecznych należących do struktur europejskich.

Paragrafem zamykającym całość pracy będzie przybliżenie roli Kościoła i ludzi wierzących w odnowie moralnej społeczeństwa, którą prezentuje Havel. Cechą ludzi wierzących jest umiejętność odczytania celu i sensu życia, a konkretną pomoc w odczytaniu sensu życia stanowi świadectwo czeskich patronów: św. Wacława i św. Wojciecha. W odczytywaniu transcendentnego charakteru życia i powołania człowieka istotny jest związek historii Kościoła z historią sztuki. Także można u Havla dostrzec niektóre znaki czasu, które mówią o sensie wiary w Boga w aspekcie ekumenicznym. Ciekawym spostrzeżeniem okazuje się być także jego podejście do spraw religijnego uniwersalizmu i wykazanie braku wymiaru duchowego w strukturach europejskich. W celu właściwego kształtowania stosunku Havla do Kościoła miały duże znaczenie jego relacje z księżmi, których spotkał na swojej drodze życia. Wydaje się, że w sposób zasadniczy jego relację do Kościoła i ludzi wierzących należy odczytać poprzez jego pełne szacunku wypowiedzi o Słudze Bożym, Papieżu Janie Pawle II. Ponadto została doceniona jego postawa zaangażowania na rzecz wolności religijnej, a wyrazem tego jest przyznanie w 2006 roku nagrody przez amerykańską organizację *First Freedom Centre*⁷.

Podjęty temat nie obejmuje wszystkich wyzwań obecnych czasów. Czasem może budzić zdziwienie częste przywoływanie wyzwań okresu komunistycznego. Takie odniesienie w żadnym wypadku nie oznacza jakiegokolwiek pochwały systemu ucisku, ale jest przywoływane w celu wyraźnego dowartościowania tych możliwości,

⁷ Por. Cena Václavu Havlovi za svobodu. „Katolický týdeník” 16:2006 nr 4 (24) s. 1.

które mogą i muszą być urzeczywistniane w systemie demokratycznym. Właściwe odczytanie wezwania do odnowy życia społecznego wymagało najpierw rozpoznania zagrożeń dla kształtu życia społecznego, zarówno w systemie totalitarnym, jak i w rodzącej się demokracji. Natomiast poszukiwanie możliwych rozwiązań domagało się przedstawienia wizji odnowy życia społecznego, by dopiero później poprzez drogi i sposoby realizować odnowę moralną życia społecznego. Może nasuwać się jeszcze inna wątpliwość, mianowicie jak Havel może przyczynić się do odnowy moralnej społeczeństwa skoro nie jest znanym moralistą, a nawet sam siebie nie uważa za moralistę. Taki dylemat będzie musiał rozwiązać sam czytelnik podczas lektury danego opracowania. Najpierw w sensie indywidualnym: na ile Havel może pomóc człowiekowi w odkrywaniu swojego miejsca i zadania na ziemi, zarówno wierzącemu, jak też poszukującemu. A dopiero później jak dane doświadczenie potrafi człowiek wykorzystać w organizowaniu lepszego życia społecznego.

W opinii autorki, wypowiedzi Havla mogą skłonić czytelnika – przynajmniej częściowo – do refleksji, wzbudzającej chęć przemiany życia, zarówno osobistego, jak i społecznego. Wydaje się, że mogą pomóc współczesnemu człowiekowi odnaleźć potrzebne bodźce, uwrażliwiające go na tematy egzystencjalne. Konkretny przykład zaangażowania Havla w sprawy społeczne nie może pozwolić, aby poznane możliwości przemiany indywidualnej nie zaczęły się urzeczywistniać w ramach życia społecznego.